

Elements Contributing to Teachers' Role in Bullying

Danelien van Aalst

Nederlandse Samenvatting

Summary in Dutch

Elementen die bijdragen aan leerkrachtinterventies bij pesten

In dit proefschrift is de rol van de leerkracht bij pesten onderzocht. Pesten heeft verregaande negatieve gevolgen voor alle betrokkenen en komt in vrijwel elke school voor (Arseneault, 2017). De definitie van pesten behelst vier componenten; pesten is schadelijk, intentioneel gedrag dat herhaaldelijk plaatsvindt waarbij er sprake is van een machtsverschil tussen pester(s) en slachtoffer (Olweus, 1993a; Volk et al., 2014). Pesten gebeurt op diverse plekken in en om de school, veelal ook buiten het zicht van leerkrachten, bijvoorbeeld op het schoolplein en online (Dake et al., 2004; Veenstra et al., 2014). Dat maakt het extra belangrijk dat wanneer leerkrachten zien of vernemen dat er wordt gepest, zij ingrijpen en dat dit ook op een effectieve manier gebeurt zodat leerkrachten verdere escalatie voorkomen of reduceren (Olweus, 1993a; Smith et al., 2004). Leerkrachten vinden het vaak echter moeilijk om in te grijpen of missen zelfvertrouwen om een pestsituatie aan te pakken (Bradshaw et al., 2013; Yoon & Kerber, 2003). Tevens is er een grote variatie in de mate waarin leerkrachten ingrijpen in pesten, hoe effectief ze daarin zijn, en in hoeverre ze anti-pest lessen uitvoeren (Kochenderfer-Ladd & Pelletier, 2008; Yoon & Kerber, 2003). Bij aanvang van dit promotieonderzoek bleek er een grote variëteit te zijn in de voorspellers en uitkomsten in onderzoek naar de rol van leerkrachten bij het tegengaan van pesten. Ook ontbrak een theoretisch fundament dat kon dienen om voorgaande studies te integreren en toekomstig onderzoek richting te geven. Het doel van dit proefschrift was dan ook allereerst om al het onderzoek naar leerkrachten in relatie tot pesten in kaart te brengen, en te integreren in een theoretisch raamwerk, dat vervolgens als uitgangspunt kon dienen voor het toetsen van individuele en omgevingskenmerken die van invloed zijn op de neiging van leerkrachten om in te grijpen bij pesten.

Ontwikkeling van een theoretisch raamwerk

In het eerste deel van dit proefschrift is middels een **systematische literatuurstudie (hoofdstuk 2)** eerder onderzoek omtrent leerkrachten in relatie tot pesten in kaart gebracht. Er werden 69 studies geïnccludeerd in de literatuurstudie. De kwaliteit van die studies werd vervolgens met de Newcastle-Ottawa Quality Assessment (Wells et al., 2013) gescoord. Van de 69 studies behaalden 22 een score van 6 of hoger op een schaal van maximaal 10 punten. Die 22 studies zijn daarna in meer detail besproken. De literatuur bleek goed aan te sluiten bij de Theory of Planned Behavior (Ajzen, 1991, 2012), die stelt dat de neiging tot gedrag een gevolg is van 1) iemands houding ten aanzien van dat gedrag, 2) het gevoel controle te hebben over de situatie en uitkomst, en 3) percepties van normen en waarden van relevante individuen in de omgeving. Voor het tegengaan van pesten door leerkrachten is dit theoretisch raamwerk uitgebreid met een vierde element: kennis over het gedrag, in dit geval pesten.

De vier elementen die van invloed zijn op de neiging van leerkrachten om in te grijpen bestaan uit verschillende constructen. De houding van leerkrachten ten aanzien van pesten bestaat onder meer uit de mate waarin leerkrachten pesten serieus nemen, en de mate van empathie met slachtoffers. Controle over de situatie bestaat uit zelfvertrouwen van leerkrachten om in te grijpen en de mate waarin ze de oorzaken van pesten toeschrijven aan kenmerken die binnen hun macht liggen, of juist aan kenmerken die ze niet kunnen veranderen. Relevante normen en waarden worden uitgedragen door directe collega's, wiens normen, gedrag en opinies door leerkrachten worden meegewogen in het besluit om in te grijpen in een peestsituatie. Daarnaast speelt het management een rol middels het vormgeven en uitdragen van normen en waarden, leerkrachten laten meedenken in besluitvorming, en het steunen van leerkrachten bij bijvoorbeeld het ingrijpen in pesten. Kennis over pesten gaat over de vormen, oorzaken, en gevolgen. De vier kenmerken hangen ook onderling samen. Zo kan bijvoorbeeld

meer kennis of een sterke anti-pest houding van het gehele team van invloed zijn op de eigen houding ten aanzien van pesten of het zelfvertrouwen om in te grijpen.

Een empirische toets van het theoretisch model

Om het theoretisch model vervolgens in zijn geheel empirisch te toetsen, is een vragenlijst ontworpen met vragen over elk construct. De vragenlijst is afgenomen onder 114 primair onderwijs (PO) leerkrachten en 66 voortgezet onderwijs (VO) docenten uit Nederland. De PO-leraren stonden op het punt om met het KiVa anti-pestprogramma te gaan werken, en de VO-leraren met GRIPP anti-pestprogramma. In **Hoofdstuk 3** is de samenhang getoetst tussen de neiging van leerkrachten om in te grijpen en (1) de houding, (2) het zelfvertrouwen en de toeschrijving van oorzaken van pesten; (3) de subjectieve normen van collega's; en (4) de kennis over pesten van leerkrachten. De vragenlijst bevatte zes beschrijvingen van verschillende directe en indirecte pestsituaties, waarna de leerkrachten werd gevraagd in hoeverre ze geneigd zouden zijn in te grijpen in die situatie. Deze antwoorden zijn vervolgens samengenomen als indicator voor de mate van geneigdheid tot ingrijpen.

In de afzonderlijke modellen, van telkens één element in relatie tot de geneigdheid tot ingrijpen, was te zien dat alle elementen van belang waren voor ingrijpen door leerkrachten. Vervolgens werden alle elementen in één model samengenomen, waaruit bleek dat vooral de houding van leerkrachten ten aanzien van pesten, de mate waarin leerkrachten het pesten serieus nemen, en de toeschrijving van oorzaken binnen eigen invloedssfeer van invloed waren op de neiging van leerkrachten om in te grijpen. De overige kenmerken toonden geen significante samenhang meer met de neiging van leerkrachten om in te grijpen. Dit kan mogelijk deels verklaard worden door de onderlinge samenhang tussen de vier kernelementen, en zou kunnen wijzen op indirecte relaties. Zo was er een samenhang van alle subjectieve normen met de mate waarin leerkrachten pesten serieus namen, wat vervolgens positief relateerde aan de

neiging tot ingrijpen. Bovenal lijkt het echter te suggereren dat de houding van leerkrachten ten aanzien van pesten en waar zij denken dat de oorzaken liggen, van belang te zijn voor een training of anti-pest programma, om zo de neiging van leerkrachten om in te grijpen te vergroten.

Het belang van de omgeving

Naast individuele kenmerken die van invloed kunnen zijn op de neiging van leerkrachten om in te grijpen, kan de context waarin leerkrachten werken ook een belangrijke rol spelen. In het theoretische model komt dit terug in de vorm van subjectieve normen van belangrijke actoren rondom de leerkracht, zoals collega's of de directeur. Leerkrachten hebben specifieke normen en waarden, maar ook verwachtingen over de normen en waarden van collega's. Dit wordt gereflecteerd in de schoolcultuur. Hoewel de subjectieve normen in het complete model van Hoofdstuk 3 geen directe associatie meer hadden met de neiging van leerkrachten om in te grijpen, zou het wel een rol kunnen spelen bij een andere, gerelateerde, uitkomstmaat, namelijk de mate waarin leerkrachten een anti-pestprogramma implementeren en uitvoeren. Eerder onderzoek liet zien dat er een duidelijk verschil bestaat in implementatie-effectiviteit tussen leraren uit het primair (PO) en voortgezet (VO) onderwijs (Yeager et al., 2015). In **Hoofdstuk 4** is daarom middels twee studies gekeken naar het verschil in de percepties van de schoolcultuur tussen leraren van basis- en middelbare scholen. De eerste studie maakte gebruik van de internationale TALIS dataset (OECD, 2019), waar 97,609 PO en VO leerkrachten uit 14 landen wereldwijd vragen hebben ingevuld over de algemene schoolcultuur. Resultaten toonden aan dat PO leerkrachten in tien van de 14 landen een positievere perceptie hadden van hun schoolcultuur dan hun VO collega's. In de overige vier landen werd geen verschil tussen basis- en voortgezet onderwijs gevonden. De tweede studie keek meer gedetailleerd naar zes elementen van schoolcultuur en de verschillen tussen 180 Nederlandse leraren in het PO en

VO-PO-leerkrachten scoorden hoger op hun percepties van vier team-elementen; collegialiteit, consensus, collectieve effectiviteit, en vertrouwen. Ook waren PO-leerkrachten positiever over twee management-elementen: leiderschap en gedeelde besluitvorming. De meer gesloten en mogelijk mindere professionele schoolcultuur in het voorgezet onderwijs zou mogelijk een verklaring kunnen bieden voor het gevonden verschil in implementatie en effectiviteit van een anti-pestprogramma's tussen PO- en VO-scholen.

Belang van de leerkracht voor het zelfvertrouwen van leerlingen

Hoewel het hoofddoel van dit proefschrift gericht was op het ontwikkelen en toetsen van een theoretisch model van leerkrachtkenmerken in relatie tot hun (neiging tot) ingrijpen, is het uiteraard ook van belang om te kijken naar de mate waarin het handelen van leerkrachten van belang is voor hun leerlingen. Eerder onderzoek liet zien dat zowel pesters als slachtoffers een lager zelfvertrouwen hebben dan hun medeleerlingen (Hawker & Boulton, 2000; van Geel et al., 2018), en het zou kunnen dat leerkrachten een deel van de negatieve invloed van pesten op zelfvertrouwen van leerlingen kunnen opvangen.

In **Hoofdstuk 5** is daarom op twee manieren gekeken naar de wijze waarop leerkrachten hun leerlingen kunnen ondersteunen. Ten eerste kunnen leerkrachten met zelfvertrouwen voor de klas staan en uitstralen dat ze effectief kunnen ingrijpen bij pesten. Dit refereert aan het zelfvertrouwen uit het theoretisch model, en toetst dus één van de vier elementen in relatie tot een leerling-uitkomst. Ten tweede kan een goede relatie tussen leerkrachten en leerlingen van belang zijn. Om deze effecten te toetsen zijn gegevens gebruikt van 59 leerkrachten en hun 1,490 leerlingen, afkomstig van 41 Nederlandse basisscholen. Leerlingen zijn gevraagd om te rapporteren over hun zelfvertrouwen, de mate waarin ze werden gepest of zelf anderen pestten, en hun relatie met de leerkracht. Leerkrachten rapporteerden over hun zelfvertrouwen in het ingrijpen in pestsituaties. De resultaten toonden geen verband tussen het

zelfvertrouwen en het ingrijpen van leerkrachten. Pesters hadden een lager zelfvertrouwen wanneer zij een leerkracht hadden die veel zelfvertrouwen had in het ingrijpen bij pesten. Een goede leerling-leerkracht relatie had een positieve relatie met zelfvertrouwen voor alle leerlingen, en vormde tevens een buffer voor het zelfvertrouwen van slachtoffers; slachtoffers met een goede relatie met hun leerkracht bleken een hoger zelfvertrouwen te hebben in vergelijking met leerlingen zonder goede band met hun leerkracht. Ten slotte relateerde een betere leerkracht-leerling relatie aan een lager zelfvertrouwen bij pesters, in vergelijking met pesters zonder een goede relatie met de leerkracht.

Pesters die een leerkracht hebben met veel zelfvertrouwen, en pesters die een goede relatie met de leerkracht hebben, blijken een lager zelfvertrouwen te hebben. Een mogelijke verklaring voor beide negatieve associaties zou ten eerste kunnen zijn dat leerkrachten met veel zelfvertrouwen sterker geneigd zijn in te grijpen en dat pesters dus vaker worden bestraft of terecht gewezen, waardoor hun zelfvertrouwen lager is. Ten tweede kan het zijn dat pesters die een goede band hebben met hun leerkracht een grotere kans hebben dat deze band schade oploopt, wat hun zelfvertrouwen beschadigt, of waardoor de verhoging in zelfvertrouwen die ze middels pesten wilden bewerkstelligen, niet plaatsvindt. Het verschil in zelfvertrouwen tussen slachtoffers met en zonder goede band met de leerkracht, suggereert dat leerkrachten een belangrijke rol hebben bij het bufferen van het beschadigde zelfvertrouwen van slachtoffers, en dat het dus belangrijk is om met elke leerling een goede band op te bouwen en te behouden, en zeker met leerlingen die slachtoffer zijn van pesten. Met deze cross-sectionele data valt echter niet te zeggen wat de volgorde van deze relatie is. Het kan ook zo zijn dat leerlingen met meer zelfvertrouwen gemakkelijker een goede band met de leerkracht onderhouden.

Wetenschappelijke en maatschappelijke implicaties

Het doel van dit proefschrift was om allereerst een overzicht te krijgen van bestaand wetenschappelijk onderzoek over de rol van leerkrachten bij pesten en dit te integreren in een theoretisch model. Van de 69 studies die voldeden aan inclusiecriteria, waren slechts 22 studies van adequate kwaliteit met betrekking tot representativiteit en validiteit. De studies die vijf of minder sterren scoorden hadden veelal kleine, niet-representatieve steekproeven, weinig informatie over non-respons, en controleerden niet voor belangrijke factoren. Dit betekent dat het onderzoeksveld naar de rol van leerkrachten bij pesten grotendeels laag scoort, wat kwaliteit van de steekproef betreft. Wel konden alle studies worden ingedeeld in een gedragsmodel gebaseerd op de Theory of Planned Behavior. Op basis van dit model is een vragenlijst ontworpen en afgenomen onder Nederlandse leerkrachten, wat een eerste empirische toets van het theoretisch model betekende. Voor de **theoretische implicaties** laten de studies in dit proefschrift zien dat eerder onderzoek kan worden geïntegreerd in één model, en dat in vervolgonderzoek de diverse leerkrachtkenmerken tegelijk gemeten en getest zouden moeten worden om meer inzicht te verkrijgen in welke kenmerken van belang zijn voor welke uitkomstmaat. Zo bleek er bijvoorbeeld geen direct verband tussen subjectieve normen en de neiging tot ingrijpen wanneer andere kenmerken werden meegenomen, maar hingen deze subjectieve normen mogelijk wel indirect samen via de mate waarin leerkrachten pesten serieus namen. Subjectieve normen bieden mogelijk een verklaring voor een andere uitkomst, namelijk de implementatie van een anti-pestprogramma. Ten slotte is slechts één van de vier kenmerken in dit proefschrift in relatie gebracht met leerling-uitkomsten, waarbij zelfvertrouwen van de leerkracht niet als buffer bleek te dienen voor het zelfvertrouwen van gepeste leerlingen. Deze resultaten suggereren dat vervolgonderzoek zich zou kunnen richten op de overige leerkracht-kenmerken in relatie tot leerling-uitkomsten, maar ook dat kritisch

gekeken moet worden naar de meetinstrumenten; zo kan een leerkracht in het algemeen met zelfvertrouwen voor de klas staan, maar nog wel onzeker zijn over het ingrijpen bij pesten. Beide typen zelfvertrouwen leiden mogelijk tot verschillende resultaten in gedrag en gevolgen van betrokkenheid bij pesten in hun leerlingen.

Daarnaast heeft dit proefschrift ook **praktische implicaties**. Ten eerste lijkt de houding van leerkrachten en de mate waarin ze het gevoel hebben dat oorzaken binnen hun invloedssfeer liggen, van belang bij de neiging van leerkrachten om in te grijpen in pesten. Gerichte training voor leerkrachten op zowel de PABO, als voor werkzame leerkrachten, zou hen kunnen ondersteunen om hun kennis over pesten en sociale relaties in de klas te vergroten en het gevoel te vergroten dat ze in staat zijn om pesten aan te pakken en de situatie voor leerlingen te verbeteren.

Naast individuele leerkracht-kenmerken blijkt ook het team van belang. Hoofdstuk 4 heeft de percepties van leerkrachten van hun schoolcultuur in het PO en VO vergeleken, en deze niet gerelateerd aan een specifieke uitkomstmaat. Toch laten de resultaten een duidelijk universeel verschil zien, waardoor verondersteld kan worden dat de schoolcultuur van invloed is op verschillen tussen leraren van primair en voortgezet onderwijs. Ook onderzoek op het gebied van personeelsmanagement toont aan dat duidelijk leiderschap kan bijdragen aan gedeelde percepties onder leraren, wat positief relateert aan teamprestaties en de motivatie om veranderingen te implementeren (Penning de Vries, 2021). Teamleiders en directeuren zouden daarom kunnen investeren in het vergroten van het teamgevoel en het creëren van een gezamenlijke houding en aanpak ten aanzien van klassenmanagement en een fijne school. Een eenduidig beleid leidt ook tot een heldere boodschap aan alle leerlingen en ouders, namelijk dat pesten niet wordt getolereerd en dat er hulp is wanneer het toch gebeurt.

Een veelbelovend instrument bij zowel het verbeteren van de vaardigheden van leerkrachten als het stroomlijnen van normen en waarden in een team zou Virtual Reality (VR) kunnen zijn (Seufert et al., 2022). Wanneer leraren in een virtuele omgeving situaties kunnen ervaren en tevens daarop kunnen inspelen, kunnen zij in een veilige omgeving hun vaardigheden verbeteren. Deze techniek kan gebruikt worden in een training waarbij elke leerkracht een situatie in de virtuele omgeving ervaart en virtueel kan ingrijpen, waarbij het team meekijkt en na afloop analyseert. Dit kan bijdragen aan de individuele vaardigheden van leerkrachten, maar ook aan het bespreken van normen en waarden binnen een team. Daarnaast leent VR zich ook voor het herhaaldelijk oefenen van bepaalde situaties met steeds andere uitkomsten, al dan niet voorgeprogrammeerd, waardoor leerkrachten individueel trainingsmodules zouden kunnen kiezen die aansluiten bij de vaardigheden die ze willen trainen.

Ten slotte lijkt de leerkracht-leerling relatie belangrijk voor het verminderen van negatieve gevolgen van betrokkenheid bij pesten. Training en begeleiding van leerkrachten op zowel PABO's als op scholen zou kunnen bijdragen aan het vermogen van leerkrachten om met elke leerling een goede band op te bouwen, en leerlingen het gevoel te geven dat ze gezien worden en bij de groep horen.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Op basis van dit proefschrift is een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek geformuleerd. Ten eerste wordt aangetoond dat onderzoek naar de rol van leerkrachten bij de aanpak van pesten complex is, en er meer onderzoek nodig is om inzichten te verkrijgen in de elementen die het beste getraind kunnen worden om de effectiviteit van leerkrachten te vergroten. Tevens is het van belang dat vervolgonderzoek niet alleen kijkt naar de neiging van leerkrachten om in te grijpen als uitkomstmaat, maar dat ook wordt gekeken naar implementatie van anti-

pestprogramma's, de effectiviteit van ingrijpen in pesten, en de invloed op leerlingen. Een eerste aanbeveling voor toekomstig onderzoek is daarom gericht op dataverzameling. De vragenlijst die in dit proefschrift ontwikkeld is op basis van het theoretisch model zou kunnen worden uitgebreid, zodat kenmerken als het serieus nemen van pesten en de neiging tot ingrijpen worden gemeten in een reactie op niet alleen fictieve, maar ook daadwerkelijke pestsituaties. De vragenlijst zou vervolgens moeten worden afgenomen onder een grotere steekproef van leerkrachten, bij voorkeur ook in verschillende landen, om zowel de generaliseerbaarheid van bevindingen als de mogelijkheid om meer kenmerken mee te nemen in één statistisch model te vergroten. Tevens zou dit bijdragen aan de kwaliteit van empirische studies volgens de Newcastle-Ottawa kwaliteitstoets. Wanneer de vragenlijst meermaals zou worden afgenomen onder leerkrachten en hun leerlingen, zouden deze longitudinale data meer inzicht kunnen geven in causale verbanden tussen de kernelementen en de geneigdheid tot ingrijpen, en de gevolgen voor het pestniveau in de klas.

De tweede aanbeveling richt zich op het empirisch testen van het theoretisch model, in relatie tot de neiging van leerkrachten om in te grijpen, maar ook tot andere uitkomstmaten, zoals de implementatie van een anti-pestprogramma, en het effect voor leerlingen. In dit proefschrift is slechts één kenmerk uit het theoretisch model getoetst (zelfvertrouwen van de leerkracht) in relatie tot één leerling-uitkomst (zelfvertrouwen van leerlingen). Het gelijktijdig toetsen van meerdere kenmerken in één model zou ten eerste inzicht kunnen bieden in welke leerkrachtkenmerken het meest van belang zijn voor het zelfvertrouwen van leerlingen, en ten tweede kan het toetsen van andere uitkomsten, zoals het pestniveau in de klas, meer inzicht bieden in waar leerkrachtelementen nog meer op van invloed zijn.

Samengevat kan gesteld worden dat dit proefschrift inzicht biedt in onderzoek naar de rol van de leerkracht bij pesten, en bestaand onderzoek heeft geïntegreerd in een theoretisch

A Nederlandse Samenvatting (Summary in Dutch)

model dat vervolgens empirisch is getoetst. Bevindingen tonen aan dat verschillende leerkrachtelementen, waaronder hun houding ten aanzien van pesten en de mate waarin ze pesten serieus nemen, van invloed zijn op hun neiging tot ingrijpen. Deze elementen verdienen de aandacht in het verbeteren en ontwikkelen van leerkrachttraining ten aanzien van het aanpakken van pesten. De werkelijkheid is echter complex, en vervolgonderzoek is nodig om het theoretisch model te versterken en verfijnen, door het te toetsen in verschillende steekproeven op verscheidene uitkomstmaten in diverse contexten.

Danelien van Aalst (1991) studied Sociology and did the Research Master Sociology and Social Research at Utrecht University. She obtained her PhD at the Department of Sociology at the University of Groningen as a member of the Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology (ICS).